

BUDDAVIYLIK DINNING PAYDO BO'LISHI VA UNING JAHON MADANIYATIGA TA'SIRI

Shahrisabz davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

Qodirova Malika Bahrom qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buddaviylik dinining paydo bo'lishi, rivojlanishi va jahon madaniyatiga ta'siri haqida keng qamrovli ma'lumotlar beriladi. Dastlab, Buddaviylikning tarixiy asoslari, uning shakllanishiga sabab bo'lgan ijtimoiy-siyosiy sharoitlar hamda asoschisi Siddxartxa Gautama Buddaning hayoti va ta'limotlari batafsil yoritiladi. Maqolada Budda dinining Markaziy va Janubiy Osiyoda, shuningdek, Xitoy, Yaponiya, Koreya va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida tarqalishi, turli madaniyatlar bilan uyg'unlashuvi va rivojlanishi jarayoni tahlil qilinadi. Buddaviylikning san'at, me'morchilik, adabiyot va musiqa kabi sohalardagi ta'siri alohida e'tiborga olinib, uning jahon madaniy merosiga qo'shgan hissasi ochib beriladi. Shuningdek, maqolada Buddaviylikning zamonaviy jamiyatga ta'siri, uning inson huquqlari, tinchlikni targ'ib qilish va ekologik uyg'unlikni qo'llab-quvvatlashdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Budda ta'limotining diniy bag'rikenglik va global muloqot tamoyillari orqali xalqaro aloqalarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Buddaviylik, Siddxartxa Gautama, Budda ta'limoti, To'rt Haqiqat, Nirvana, Dharma, Mahayana, Sharqiy Osiyo, Budda san'ati, Meditatsiya.

Buddaviylikning asoschisi Siddxartxa (sanskritcha ezguliklar keltiruvchi) real tarixiy shaxs bo'lib, Hindiston va Nepal chegarasidagi Kapilavasta viloyatining hukmdori oilasida tug'ilgan. Manbalarda uning ot minishi, ov qilish, yugurish, kurash, she'r o'qish, husnixat va boshqa sohalarda mahoratli bo'lgani, bilimlarni oson o'zlashtirgani uchun donishmandlar unga saboq berishga ojiz qolganlari qayd etiladi.[1] Buddizm tarixi tadqiqotchilari mavjud manbalar

asosida bu oqim asoschisi real tarixiy shaxs ekanligini ta'kidlaydilar. Bu ta'limot to'g'risida xabar beruvchi adabiyotlarda u Siddxartxa, Gautama (Gotama), Shakyamuni, Budda, Tadxagata, Djina, Bxagavan kabi ismlar bilan zikr etiladi. Bu ismlar ma'nolari quyidagicha: Siddxartxa — shaxsiy ism, Gautama — urug' nomi, Shakyamuni — «Shakya qabilasidan chiqqan donishmand», Budda — «nurlangan», Tadxagata — «shunday qilib, shunday ketgan», Djina — «g'olib», Bxagavan — «tantana kiluvchi». Ular ichida eng mashxuri «Budda» bo'lib, shundan ushbu dinga buddizm nomi berilgan.[2] Jahon sivilizatsiyasining qadimgi markazlaridan biri bo'lgan Hindistonda miloddan avvalgi VI asrda buddaviylik dini vujudga kelgan. Yangi diniy ta'limotning vujudga kelishi turli sabablar bilan bog'liq bo'lgan. Miloddan avvalgi VI asrda o'nlab mayda knyazliklarga bo'linib ketgan Hindistonda davlat hokimiyatini markazlashtirishga harakatlar kuchaygan. Hindistonda jamiyatning juda ko'p kastalarga bo'linib ketishiga sababchi bo'lgan braxmanizm bunday jarayonlarni rag'batlantirmagan. Shu bois bir-biridan suniy ravishda ajratib tashlagan kastalarni umumiy maqsad atrofida birlashtirishga turtki beruvchi mafkuraga zaruriyat tug'ilgan.[3] Buddaviylik – dunyoning eng qadimiy va keng tarqalgan din-falsafiy tizimlaridan biri bo'lib, miloddan avvalgi VI–V asrlarda Hindistonda paydo bo'lgan. Ushbu dinning asoschisi Siddxartxa Gautama Budda o'z ta'limotlari orqali insonning ruhiy uyg'onishi, ma'naviy ozodligi va hayotning mazmunini anglash yo'llarini ochib bergan. Buddaviylik nafaqat diniy tizim, balki insoniyatning axloqiy, falsafiy va madaniy merosining muhim qismi sifatida tarixda o'z izini qoldirgan. Buddaviylikning paydo bo'lishi o'sha davrdagi ijtimoiy va diniy muhit bilan uzviy bog'liq bo'lib, u Veda dinlari va brahmanizmga alternativ ruhiy yo'l sifatida shakllangan. Ushbu dinning asosiy tamoyillari, xususan, To'rt Haqiqat va Sakkiz Yo'l, insonning azob-uqubatlar sababini anglash va undan xalos bo'lish yo'llarini o'rgatadi. Buddaviylik vaqt o'tishi bilan Hindiston chegaralaridan chiqib, Osiyoning turli mintaqalarida keng tarqalgan va turli madaniyatlar bilan uyg'unlashgan. Buddaviylikning tinchlik, bag'rikenglik va ruhiy uyg'unlikka asoslangan g'oyalari uni nafaqat diniy, balki jahon tamaddunining muhim bir

qismi sifatida maydonga chiqishiga sabab bo'lgan. Buddaviylik - uchta dunyo dinlari ichida eng qadimiysi hisoblanib, eramizdan avvalgi VI - V asrlarda Hindistonda yuzaga kelgan. Bu dinga e'tiqod qiluvchilar asosan Janubiy, Janubiy Sharqiy va Sharqiy Osiyo mamlakatlarida, Shri Lanka, Hindiston, Nepal, Butan, Xitoy, Singapur, Malayziya, Mongoliya, Koreya, Vetnam, Yaponiya, Kombodje, Birma, Tayland, Laosda va qisman Yevropa va Amerika qit'alarida, Rossiyaning shimoliy mintaqalari - Buryatiya, Qalmaqistonda istiqomat qiladilar. Hozirgi kunda dunyoda Buddizmga e'tiqod qiluvchilar soni qanchaligi aniqlanmagan, chunki ko'pgina mamlakatlar huquq normalariga ko'ra qaysi dinga e'tiqod qiluvchilar soni qancha deb hisobot ishlari olib borilmaydi. Biroq taxminan olinganda hozirgi kunda dunyoda buddistlar soni 750 mln.ga yaqin bo'lib, ulardan 1 mln.ga yaqini monaxlardir. Buddizm bundan 2500 yildan avvalroq Hindistonda diniy falsafiy ta'limot sifatida vujudga kelib, unda ko'plab qonuniy manbalar va ko'p sonli diniy yo'nalishlar mavjuddir. Buddizmning turli millatlar tomonidan keng qabul qilinishi va uning keng doirada tarqalib ketishining sababi uning turli milliy va diniy an'analar bilan kirisha olishi bo'lib, bu narsa Buddizmning hayotning barcha sohalari, jumladan, diniy, madaniy, siyosiy va iqtisodiy qatlamlarga kirib borishiga sabab bo'ldi.[4] Hind buddizmi tarixini besh davrga bo'lish mumkin: Ilk buddizm (ba'zan sektagacha bo'lgan buddizm deb ataladi), Nikaya buddizmi yoki mazhab buddizmi (ilk buddizm maktablari davri), ilk Mahayana buddizmi, kech Mahayana va Vajrayana davri yoki "Tantrik asr". Miloddan avvalgi VI-V asrlarda iqtisodiy taraqqiyot savdogarlar sinfining ahamiyatini oshirdi. Savdogarlarni buddist ta'limotlari o'ziga jalb qildi, bu esa mavjud braxman diniy urf-odatlariga zid edi. Ikkinchisi Brahmanlar kastasining ijtimoiy mavqeiga e'tibor qaratdi, boshqa sinflar manfaatlarini istisno qildi. Buddizm savdogar jamoalarida mashhur bo'lib, keyinchalik savdo aloqalari va savdo yo'llari bo'ylab Mauriya imperiyasi bo'ylab tarqaldi. Shu tariqa buddizm ham ipak yo'li orqali Markaziy Osiyoga tarqaldi.[5] Manmatha Nath Shastri aytganidek, Buddaning ta'limoti, hindlarning ulug'vorligi hisoblanadi.[6] U siz hind madaniyati xarob bo'lardi. Binafsha mevalar mamlakati Jambudvipa, agar

Budda qirq besh yil davomida O'rta mamlakat Madhyadesada yurmaganida, dunyo o'zining muqaddasligi va qiziqarliligini yo'qotgan bo'lar edi. Ustozning bu xizmatining ahamiyatini anglagan C. V. Raman shunday dedi: "Benares yaqinida men uchun Hindistondagi eng muqaddas joy bo'lgan yo'l bor. Bu yo'lni shahzoda Siddxarta bosib o'tgan edi. [7] An'anaga ko'ra, Buddaning nirvanasidan ko'p o'tmay, Buddaning barcha shogirdlari yig'ilganda birinchi Buddist "kengashi" bo'lib o'tdi va ulardan ikkitasi - Ananda va Upali - Budda o'rgatgan hamma narsani - monastir jamoasining normalari va qoidalarini xotirada takrorladilar. Sanghaning "intizom nizomi", Buddaning va'zlari va ta'limotlari va uning falsafiy ta'limoti, "super-Dharma" (Abhidharma). Buddist kanoni shunday paydo bo'ldi - Tripitaka ya'ni ta'limotning "Uch savat" (Qadimgi Hindistonda ular savatlarda olib boriladigan palma barglariga yozgan). Kanonning bizga ma'lum bo'lgan birinchi versiyasi Pali Tipitaka uzoq vaqt davomida an'anaga muvofiq og'zaki ravishda uzatilgan va birinchi marta miloddan avvalgi 80-yillarda Lankada yozilgan. Ta'limni yo'qotish xavfi tufayli va bugungi kunda "Tipitaka egalari" ("tipitakadhara") deb ataladigan ba'zi rohiblar an'anaviy ravishda Tipitakaning

q
i
s
m
l
a
r
i
n
i

y
o
k

baholanmoqda. Shu sababli, buddaviylik nafaqat din, balki butun insoniyatning ma'naviy va madaniy boyligi sifatida o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

FOYDANLANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.Ochildiyev, D.Rahimjonov, "Dinshunoslik asoslari", Toshkent islom universiteti nashriyot-manba birlashmasi Toshkent-2013
2. <https://stam.uz/yangiliklar/buddaviylik-talimotining-paydo-bolishi-va-tarqalishi/>
3. A.V.Narbekov "Dinshunoslik asoslari", Toshkent 2008
- 4.A. Mo'minov, X. Yo'ldoshxo'jayev, D. Rahimjonov, M.Komilov, A. Abdusattorov, A. Oripov, "Dinshunoslik" Toshkent Mehnat-2004
- 5."Furthermore, Buddhism was prominent in communities of merchants, who found it well suited to their needs and who increasingly established commercial links throughout the Mauryan empire". Jerry Bentley, *Old World Encounters: Cross-Cultural Contacts and Exchanges in Pre-Modern Times* (New York: Oxford University Press, 1993), 46
6. Shastri, Manmatha Nath, Buddha: His Life, His Teachings, His Order: Together with The History Of The Buddhism, Society for the Resuscitation of Indian Literature, Calcutta, 1910, p.ii
7. The Bosat, Vol. 5, No. 1, 1942, Vajirarama, Colombo, p.
8. https://ru.wikipedia.org/wiki/История_буддизма#Ранний_буддизм
9. Azamova S. EKOLOGIK GLOBALLASHUV SHAROITIDA O 'ZBEKISTON TA'LIM MUASSASALARIDA EKOLOGIK MADANIYATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – T. 1. – №. 4. – C. 286-289.
10. Nurillaevich O. B. et al. Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2022. – C. 984-989.
11. Aralovna O. G. et al. Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes //Journal of Survey in Fisheries Sciences. –

2023. – T. 10. – №. 1S. – C. 5000-5006.
12. Ayonovna A. S. The Need for the Formation of Environmental Education and Upbringing in Young People in the Conditions of Environmental Globalization //Global Scientific Review. – 2023. – T. 13. – C. 7-10. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o'g'li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ' //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
13. Ayonovna A. S. IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL GLOBALIZATION, THE NEED FOR ENVIRONMENTAL EDUCATION BECOMES A PRIORITY //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2024. – T. 4. – №. 07. – C. 30-35.
14. Shakhrisabz A. S. A. THE USE OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ORIENTAL SCIENTISTS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //International Scientific and Current Research Conferences. – 2024. – C. 94-97.
15. Azamova S. EKOLOGIK GLOBALLASHUV SHAROITIDA O 'ZBEKISTON TA'LIM MUASSASALARIDA EKOLOGIK MADANIYATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – T. 1. – №. 4. – C. 286-289.
16. Azamova S. A. PROBLEMS OF FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 743-749.
17. Azamova S. UMUMTA'LIM MAKTAB O 'QUVCHILARIDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARI //Interpretation and researches. – 2024.

18. Azamova S. EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI //Talqin va tadqiqotlar. – 2024. – T. 1. – №. 1.
19. Ayonovna A. S. A. A. S. YOSHLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK TARBIYANING SAMARALI YO‘LLARI VA BOSQICHLARI //Farg'ona davlat universiteti. – 2023. – №. 6. – С. 136-136.